

Példaképünk: Kína?

Kornai János

1. Bevezetés¹

Nemrég, 2014. július 28-án hangzott el Tusnádfürdőn Magyarország miniszterelnökének, Orbán Viktornek *A munkalapú társadalom korszaka következik* c. előadása.² A beszéd nagy feltűnést keltett hazánkban és külföldön egyaránt. A sokféle ágazó fejtegetésnek csupán néhány mondatával foglalkozom.

„...versenyfutás zajlik annak a közösségszervezési módnak, annak az államnak a megtalálásáért, amely a leginkább képes egy nemzetet, egy közösséget nemzetközileg versenyképesé tenni. Ezzel magyarázható, ... hogy ma a slágertéma a gondolkodásban azoknak a rendszereknek a megértése, amelyek nem nyugatiak, nem liberálisok, nem liberális demokráciák, talán még demokráciák sem, és mégis sikeressé tesznek nemzeteket. Ma a sztárok a nemzetközi elemzésekben Szingapúr, Kína, India, Oroszország, Törökország.”

Különös lista. Melyek lennének azok a jellegzetességek, amelyek valamennyi említett országban megtalálhatók, miközben más, sztárnak nem minősíthető országoknál nem mutathatók ki? Tekintsünk az *1. táblázatra*. Az öt közül négyben hosszú időn át, sőt még a válság közepette és közvetlenül utána is magas volt a GDP növekedésének üteme, jóval nagyobb, mint számos „hanyagló” nyugati országban, és mint Magyarországon. Sokak szemében ez indokolná a „sztár” minősítést. Ám itt kilóg a sorból Oroszország, ahol a 2009–2013 időszakban a GDP átlagos növekedési üteme nem volt nagyobb az Egyesült Államokénál. Ami pedig a beszédben említett másik jellegzetességet illeti, India minősül kakukktojásnak. Ellentétben a többi négygel, ahol valóban autokratikus vagy diktatórikus a kormányzati forma, India a függetlenség elnyerése óta parlamenti demokrácia, amelyben egyik

¹ Az írás statisztikai anyagának összegyűjtésében Kerényi Ádám működött közre; ezúton is köszönöm figyelmes, hatékony, odaadó munkáját.

² A beszédből idézett részt a kormány internetes honlapján közölt szövegből vettem át.
<http://www.kormany.hu/hu/a-miniszterelnok/beszedek-publikaciok-interjuk/a-munkaalapu-allam-korszaka-kovetkezik> (Letöltés dátuma: 2014. aug. 12.)

politikai erő sincs „becementezve”, hanem leváltható; egymást ismételten váltva kerülnek kormányra az egymással versenyző pártok, politikai tömörülések.

1. táblázat. A „sztár” országok és néhány más ország növekedése a válság közben és után – évi átlagos növekedés a 2009–2013-as időszakban (%)

Ország	Százalék
India	6,9
Kína	8,9
Oroszország	1,1
Szingapúr	5,3
Törökország	3,9
Franciaország	0,2
Németország	0,7
Portugália	-1,4
Svédország	1,4
Egyesült Államok	1,2
Magyarország	-0,9

Forrás: International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2014.
http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/weorept.aspx?sy=2009&ey=2013&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=%2C&br=1&pr1.x=32&pr1.y=3&c=924%2C182%2C922%2C576%2C132%2C134%2C144%2C944%2C534%2C186%2C111&s=NGDP_RPCH&grp=0&a
(Letöltés dátuma: 2014. aug. 12.)

A polémia teljességéhez elemeznem kellene mind az öt ország fejlődését, a terjedelmi korlátok miatt azonban most csak egyetlen országgal, Kínával foglalkozom. Ezt az országot kétségkívül mindkét megkülönböztető vonás jellemzi: igen magas a növekedés üteme és a kormányzás diktatórikus.

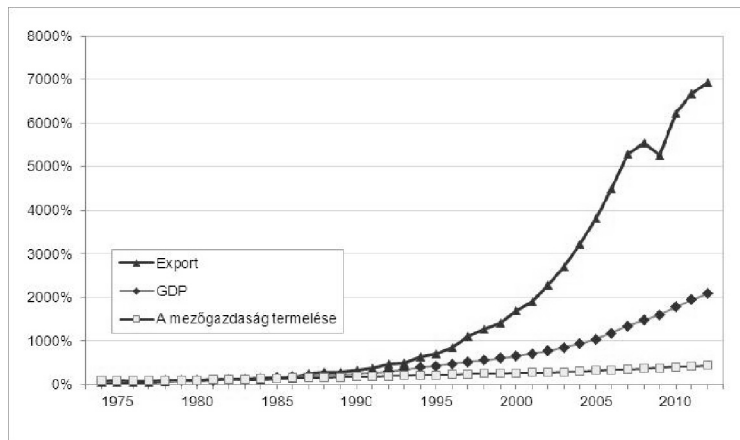
Ez kérdések egész sorát veti fel:

- Mi a gyors kínai növekedés magyarázata?
- Képes-e Magyarország követni a kínai példát?
- És ha képes lenne erre, érdemes lenne-e, jó lenne-e Magyarország számára követni a kínai példát?

2. Kína fejlődési pályája – a rohamos növekedés periódusa

Mao Ce-tung 1976-ban bekövetkezett halálával a kínai történelem szörnyű korszaka zárult le, amelyben még a többi szocialista országhoz képest is különlegesen kegyetlen volt az elnyomás. Nyomor és éhínség, kalandor gazdaságpolitika sújtotta a lakosságot. A hatalmi harcok átmeneti éveit követően, 1981-től indult útjára Teng Hsziao-ping vezetésével a rendszer reformja. Nyomában viharos sebességűvé vált a termelés növekedése. (Lásd az 1. és 2. ábrán a GDP görbéjét.)

1. ábra. A kínai gazdaság növekedése az 1974 és 2012 közötti időszakban (1980 = 100%)

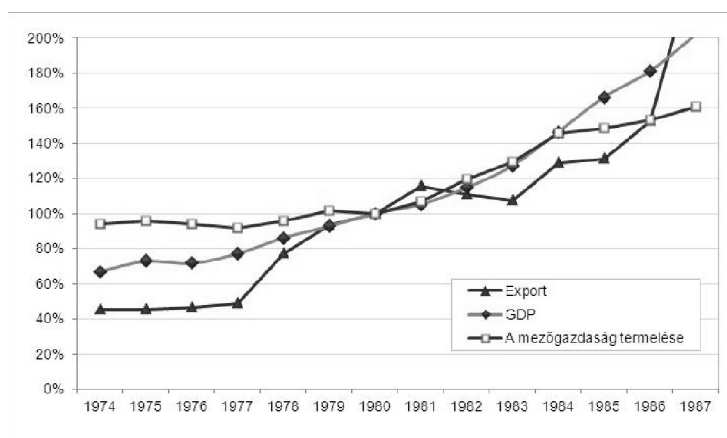

Forrás: UN National Accounts Main Aggregates database

<http://unstats.un.org/unsd/snaama/dnlList.asp> (Letöltés dátuma: 2014. aug. 12.)

Megjegyzés: Noha a reformfolyamatok már 1980 előtt megindultak, hatásuk 1980 körül bontakozott ki. Ez jól látszik a 2. ábrán, amely a jelen ábra bal alsó részét mintegy kinagyítja. Ezért választottuk 1980-at az index-számítás bázis évének. A legalsó görbe által reprezentált szektor magában foglalja a szorosán vett mezőgazdaságon kívül a vadászat, erdészet és halászat alszektort is. Az index-adatsor számításánál alapul vett abszolút számokat a forrásmunka USD-ban mérte, 2005. évi változatlan áron.

2. ábra. A reformfolyamat kezdete Kínában 1974 és 1987 közötti időszakban
(1980 = 100%)

Forrás: Lásd az 1. ábra forrását.

Megjegyzés: Az 1. ábra bal alsó részének „kinagyítása” az 1974–1987 időszakra.

A „reform” több folyamat összefoglaló elnevezése:

1. Nagyon hamar mélyreható átalakulás ment végbe a mezőgazdaságban. A kommunák, a kollektív gazdálkodás helyébe a magángazdálkodás lépett. Ez óriási erőket hozott mozgásba, fellendítette a mezőgazdasági termelést. (Lásd az 1. és a 2. ábrán a mezőgazdaságra vonatkozó görbét.)

2. Megnyitották a korábban bezárt kapukat a szabad vállalkozás előtt. Tömegesen alakultak új magánvállalatok valamennyi gazdasági szektorban.

3. Megjelent és villámsebességgel terjedt el egy új vállalati forma (az ún. városi/falusi vállalat), amely a helyi közösségi tulajdon és a magántulajdon sajátos kombinációjára épült.

4. A Mao-korszak befelé fordult, a Nyugattól elzárkózó politikáját a „nyitás”, a kifelé való fordulás váltotta fel. Rohamosan nőtt az export. (Lásd az 1. és a 2. ábrán az export görbét.) A kínai áruk mindinkább elárasztották a világpiacot.

5. Kínába nemcsak beengedték, hanem valósággal hívták a külföldi befektetőket. Nagy erővel áramlott az országba a külföldi tőke.

6. Kína tanulni kívánt a fejlett országoktól. A tudásvágy számos formában mutatkozott meg, többek között abban, hogy a diákok tízezreit küldték

tanulni a nyugati világ legjobb egyetemeire, ahonnan az ott végzetek számottevő része visszatért hazájába.

7. Az 5. és 6. pontban jelzett átalakulás kísérő jelenségeként gyorsan áramlott be Kínába a modern technika. Az ország mindinkább beépült a modern információs-kommunikációs társadalom világhálózatába.

Felhívom a figyelmet arra, hogy az 1–7. pontba szedett változások nem „unortodox” jellegűek. Éppen ezeket a reformokat ajánlotta az IMF és a Világbank, valamint azok a külföldi közgazdász szakértők is, akiktől tanácsokat kért a kínai vezetés. Ezek után pedig rátérek a növekedés olyan tényezőire, amelyek nem tartoztak a standard nyugati ajánlások közé.

8. Kínában feszes korlátok közé szorították a bérek, és ezzel a háztartási fogyasztás emelkedését. A fogyasztás nőtt, de a növekedés lényegesen elmaradt a termelés növekedésétől. Alacsony volt és tovább csökkent a háztartási szektor fogyasztásának részaránya a GDP felhasználásában. (Lásd a 2. táblázat 2. sorát.) Drámai mértékben nőtt a jövedelemeloszlás egyenlőtlensége.

9. Meghökkenően magas volt a beruházások részaránya a GDP felhasználásában. (Lásd a 2. táblázat 1. sorát.) Ez nyilvánvalóan szorosan összefügg azzal, hogy Kínában igen magas volt a megtakarítás hányada. A nemzeti jövedelem felhasználásának ez a megoszlása párját ritkítja a világ gazdaságtörténetében. (Erre a kérdésre később még visszatérek.) Talán csak a sztálini iparosítás, az első szovjet ötéves tervek idején fordult elő hasonló. Nincsen olyan nyugati ország, ahol a lakosság elviselte-eltűrte volna, hogy ennyire visszatorzítsák a termelés növekedéséből való részesedését.

2. táblázat. A GDP felhasználása Kínában az 1974 és 2012 időszakban (%)

	1974	1975	1976	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Bruttó tőke- képzés (‘gross capital formation’)	40,9	42,1	39,9	42,0	42,4	46,3	46,9	47,1	47,4
Háztartások fogyasztása (‘household consumption’)	54,8	52,4	55,2	36,7	36,3	36,5	35,8	36,1	36,3

Forrás: UN National Accounts Main Aggregates database.

<http://unstats.un.org/unsd/snaama/dnlList.asp>. (Letöltés dátuma: 2014. aug. 12.)

Megjegyzés. A számítás kiindulópontjául szolgáló GDP-adatok megegyeznek azokkal az adatokkal, amelyek alapján az 1. ábrán bemutatott indexeket számítottuk ki.

A gazdasági növekedés felsorolt jellemzőit azok az *intézményi változtatások* alakították ki, amelyek ebben a korszakban végbementek. Ezek sok tekintetben ellentmondásosak. Létrejöttek a magántulajdonon alapuló piaci gazdaság működéséhez szükséges *gazdasági* intézmények, amelyek félig-háromnegyed részben (de nem teljesen, nem következetesen) biztosítják a magántulajdon védelmét, a magánszerződések betartásának kikényszerítését. Ugyanakkor fennmaradt egy igen nagy súlyú és befolyásos állami tulajdonú szektor. Számos állami vállalatot, súlyos veszteségeik ellenére állami juttatásokkal, olcsó hitelekkel és a „puha költségvetési korlát” szindróma más eszközeivel mesterségesen tartanak életben.

A *politikai* intézmények tekintetében a reformok nem törték meg a kommunista párt politikai monopóliumát, az egypártrendszert. A kormányzati forma megmaradt diktatúrának, bár a Mao-korszak brutális kegyetlenségéhez képest kissé „felpuhult”. Több teret engedtek a vitáknak, kevésbé kényszerítették rá a szellemi életre és az oktatásra a párt hivatalos ideológiáját. A párt összetétele fokozatosan megváltozott a sztálinista-maoista kommunista párt-hoz képest. A párton belül mindinkább összefonódtak a politikai tisztségviselő „apparatschikok”, az új kapitalista tulajdonosok és a technokrata menedzser-ek társadalmi csoportjai.

3. Kína fejlődési pályája – a lassuló növekedés periódusa

Hosszú időn át rekord ütemben nőtt Kínában a termelés, ám bebizonyosodott, hogy a fergeteges sebesség nem tartható örökre. Tekintsünk a 3. táblázatra: 1984-ben 15%-kal nőtt a GDP, majd számottevő lassulás után 2007-ben újra rendkívül magasra, 14%-ra ugrott a növekedési ráta. Ettől kezdve azonban szemmel láthatóan érzékelhető a lassulás tendenciája. Két olyan év is volt, amikor az 1984-es csúcserték fele körül járt az évi növekedési ráta.

A reform kezdete óta eltelt történelmi korszak legfontosabb eseménye nem a gazdaságban, hanem a politikai szférában zajlott le. Az 1980-as években az elnyomás szorításának lazulása nem a megelégedettség és a rendszer urai iránti hála érzetét váltotta ki, hanem felébresztette a szabadság iránti vágyat. Az elszórt tiltakozó mozgalmak felerősödtek, és végül 1989-ben hatalmas tömegeket megmozgató tüntetésekhez vezettek. A főváros főterét, a Tienanmen teret több napon át diákok és más állampolgárok tartották megszállva, emberi jogokat, szabadságot, a korrupció letörését követelve. Teng Hsziao-ping parancsára katonai erővel, véresen és brutálisan leverték a polgári engedetlenséget. Megtorlások következtek, a diktatúra ismét megkeményedett, de tegyük hozzá: a Mao-korszak örült kegyetlenkedéseire már nem tért vissza a rendszer.

3. táblázat. A kínai gazdaság növekedésének üteme, 1984–2013 (%)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
GDP-növekedés üteme	15,2	13,5	8,8	11,6	11,3	4,1	3,8	9,2	14,2	14,0
A mezőgazdaság növekedésének üteme	12,9	1,8	3,3	4,7	2,5	3,1	7,3	2,4	4,7	4,7
Export növekedésének üteme	20,1	1,9	16,3	62,4	13,4	-2,1	18,0	17,9	22,4	3,7
	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
GDP-növekedés üteme	13,1	10,9	10,0	9,3	7,8	7,6	8,4	8,3	9,1	10,0
A mezőgazdaság növekedésének üteme	4,0	5,0	5,1	3,5	3,5	2,8	2,4	2,8	2,9	2,5
Export növekedésének üteme	32,1	11,3	17,4	32,1	14,1	11,1	21,4	11,3	20,8	18,4
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
GDP-növekedés üteme	10,1	11,3	12,7	14,2	9,6	9,2	10,4	9,3	7,7	7,7
A mezőgazdaság növekedésének üteme	6,3	5,2	5,0	3,7	5,4	4,2	4,3	4,3	4,5	n.a.
Export növekedésének üteme	18,5	18,2	18,5	17,4	4,9	-5,1	18,3	7,3	3,7	n.a.

Forrás: 1984–2012: UN National Accounts Main Aggregates database
<http://unstats.un.org/unsd/snaama/dnlList.asp>. (Letöltés dátuma: 2014. aug. 12.) 2013-ra a forrás International Monetary Fund, World Economic Outlook Database, April 2014.
http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/weorept.aspx?sy=2009&ey=2013&scsm=1&ssd=1&sort=country&ds=%2C&br=1&pr1.x=32&pr1.y=3&c=924%2C182%2C922%2C576%2C132%2C134%2C144%2C944%2C534%2C186%2C111&s=NGDP_RPCH&grp=0&a.
(Letöltés dátuma: 2014. aug. 12.)

Megjegyzés: A táblázatban szereplő adatok jelentése: a mutatószám adott évi és előző évi értékének különbsége per az előző évi érték, azaz a növekedési ráta, százalékban. n.a.: nincs adat.

Nehéz tisztázni, van-e közvetlen oksági kapcsolat a lelkesen kezdődött és véresen végződött Tienanmen-epizód és a növekedés fokozatos lassulása között. Elégséges magyarázatot találhatunk a gazdasági körülmények változásában.

A szocialista országok növekedését – az elméleti elemzés síkján – két szakaszra oszthatjuk fel. Az első, *extenzív szakaszban* bőven áll rendelkezésre szabad munkaerő, és ehhez az állam előteremti a termelés növeléséhez szükséges tőkét. A termelés leginkább azáltal nő, hogy egyre több tőkét kombinálnak egyre több munkával. Ez azonban nem folytatható vég nélkül. Mindinkább szűk keresztmetszetekbe ütközik a növekedés: nem áll rendelkezésre a kívánt helyen a kívánt szakképzettségű munkaerő és/vagy a könnyen hozzáférhető beruházási erőforrás. A növekedés fokozatosan átmegy az *intenzív szakaszba*. Ekkor már főként (később esetleg kizárólagosan) a *termelékenység* emelkedése biztosíthatja a termelés növekedését. Az intenzív szakaszban szükségképpen lassabb a növekedés, mint az extenzív szakaszban.

Nincsenek csodák. Kínában is fokozatosan végbemegy majd ez a váltás a két szakasz között. Mind fontosabb szerephez kell jutnia a termelékenység növelésének. Ehhez sok minden szükséges, mind a tőke, mind a munka minősége terén. Mind szélesebb területen kell tőkeigényes (és éppen ezért drága) beruházásokat végezni. Mind több szakképzett munkaerőre lesz igény, ezen belül is magasan képzett szellemi munkásokra, mert e nélkül nincs technikai fejlődés és innováció. Jobb fizetést kell adni nekik. A képzéshez fejleszteni kell az oktatást és a kutatást. Jobb lakáskörülményeket kell biztosítani, jobban kell óvni a dolgozók egészségét. Nem lehet tovább halogatni, legalább egy szerény szinten, a jóléti állam kiépítését.

Mindezek következménye, hogy az eddiginél nagyobb ütemben emelkedniük kell a béreknek, valamint a bérköltségekre rakódó közterheknek, amelyekből a növekvő jóléti állami kiadásokat (oktatás, egészségügy, nyugdíjak) finanszírozzák. Ez pedig azzal jár, hogy az exportra szánt termék drágább lesz, s így csökken a kínai gazdaság export-versenyképessége. Az exportképesség csökkenése vagy az a belátás, hogy ez előbb-utóbb bekövetkezik, feltámasztja a kísértést a gazdasági befelé fordulásra.

A gondolatmenet eddig a gazdaság belső törvényszerűségeiből vezette le azt a változást, amelynek a fogyasztás-beruházás részarányban be kell következnie. Ám nemcsak a vak belső kényszerek gyakorolnak hatást, hanem az emberek szava is. Gyakoribbá válnak a helyi sérelmek elleni tiltakozások. Nem ritkák a sztrájkok. A hangadók korrumpálásával vagy rendőri beavatkozásokkal leszerelik ugyan a kis helyi mozgalmakat, de összességében mégiscsak érzékelhető a nyomás arra, hogy a lakosság nagyobb részt követeljen magának a növekedés eredményeiből.

A „száguldás” közepette a vezetés nem törődött a környezet rombolásával. Most már nemcsak a környezetvédő külföldi szakértők figyelmeztetnek erre; a levegő szennyezettsége és más környezeti ártalmak elkerülhetetlenné teszik a beavatkozást. Ez további erőforrásokat von el olyan beruházásoktól, amelyek közvetlenül és azonnal hozzájárulnának a GDP növeléséhez.

Kína gazdasága robusztus, de az óriási építményen repedések mutatkoznak. A veszteséges állami vállalatok kisegítése nagy kiadásokat jelent a költségvetés számára. Súlyos adósságok nyomasztják a vállalatok és nem-kormányzati szervezetek számottevő részét. Rosszul áll a bankszektor, amelyre súlyos teherként nehezednek a nem-teljesítő, vissza nem térülő hitelek.

A lassulást megpróbálják azzal fékezni, sőt – ha lehetne – újra gyorsulásba átkapcsolni, hogy tovább növelik a GDP felhasználásának beruházási hányadát, amely 2012-re immár 47%-ra nőtt. Ez rekord a világ gazdaságtörténetében! Minden megtermelt két pénzegységnyi termelésből egy egységnyi beruházásra fordítanak! Ennek megfelelően a háztartási fogyasztás hányada ugyancsak világtörténelmi rekord-mélységet ért el, mindössze 36% volt. Soha még ennyire kevés (a megtermelt GDP-nek mindössze egyharmada) nem jutott a háztartások fogyasztására (2. táblázat). A kínai gazdaságnak ez a súlyos belső ellentmondása, amely a lassulás egyik előidézője, így nem hogy enyhülne, hanem tovább fokozódik a feszültség.

A feszültség érzékelhető az emberek hangulatában. Igaz, a nagy növekedés áldásos hatására százmilliók kerültek ki az éhhalál küszöbén álló legmélyebb nyomorból, de ugyanez a növekedés óriási különbségeket hozott létre a dúsgazdag legfelsőbb réteg és a továbbra is nagyon szegény százmilliók életszínvonala között.

Az állam zúgolódásokra adott egyik válasza a „bekeményítés”, a represszív intézkedések (rendőrségi brutalitások, megfélemlítésre használt ítélezések) alkalmazásának elszaporodása. Különösen az utolsó egy-két évben vált ez még inkább érzékelhetővé. A másik válasz: a figyelem elterelése, például az eddig csak némán parázsló kínai nacionalizmus felszításával.

4. Kína jövője?

Ki tudna a jövőről biztosat mondani? Nem zárható ki, hogy a vezetés előbb-utóbb olyan korrekciókat hajt végre, amelyek „kieresztik a gőzt” a lassan-lassan robbanás felé közeledő kazánból. Növelik a reálbéreket, lépésről lépésre kiépítik a jóléti állam intézményeit, legalább a Kína fejlettségének megfelelő szintig. Higgadtan tudomásul veszik, hogy ez tovább lassíthatja a növekedést.

A fenti változtatásokkal, valamint a jövedelemegyenlőtlenséget mérséklő, a költségvetéshez való hozzájárulás terheit és az állami szolgáltatásokat újra-elosztó intézkedésekkel csökkentik a szociális feszültségeket. Ez lehetővé tenné a represszió enyhítését. Mindezek a változások előbb-utóbb utat nyitnának a politikai intézmények demokratizálása felé.

Sokan kívánnák azt, hogy bárcsak erre az útra lépne Kína; mégpedig nemcsak a külföldi politikusok és a Kína-szakértők számottevő része, hanem a jelenlegi kínai rendszer belső demokratikus ellenzéke, felvilágosult tanárok, diákok, írók, művészek, újságírók, egykori, sőt jelenlegi pártfunkcionáriusok is.

Lehet persze, hogy az események más irányt vesznek. A vezetés kísérletet tehet arra, hogy kipróbálja a növekedés felgyorsítását a gazdaságból. Visszatartja a bérek és a jóléti állami kiadások növelését. A feszültségekre, a tiltakozásokra még keményebb csapásokkal felel. Ha a helyzet odáig fajulna, hogy az uralmon lévők szerint szükség volna „a nemzet felsorakoztatására”, a nacionalizmus felgerjesztésére törekednének, sőt akár katonai kalandba is bocsátkozhatnának.

Nem tudjuk, milyen arányok alakulnak majd ki a „kifelé vagy befelé fordulás” dilemmájában. Ha erőteljesebben érvényesül az utóbbi, az egyútt járhat a nyugati kapcsolatok fellazításával. A sokféle gazdasági következmény mellett ez fékezheti Kína jól felpörgetett technikai fejlődését is.

A gazdasági következmények kiszámíthatatlanok. Annyi azonban szinte bizonyossággal megjósolható: a „bekeményítés” nem eredményezheti a tartós visszatérést az első periódus lenyűgöző 15%-os növekedési rátáihoz. Még az sem biztos, hogy hosszú időre stabilizálná a jelenlegi 7-8%-os növekedési ütemet, és megállítaná a további lassulást.

5. Képes-e Magyarország követni a kínai példát?

Ha egyetlen szóval kell felelnem, a válaszom: *nem!* Ám szeretnék ennél többet mondani. Éppen azért vázoltam fel Kína növekedésének jellegzetességeit, hogy kissé részletesebben indokolhassam meg nemleges válaszomat.

Egy ország jövőendő fejlődésének útvonala nem jelölhető ki tetszőlegesen. A történelem nem tesz a „központi akarat” elé egy étlapot, rajta különféle fogásokkal: Szingapúr és Svájc, Kína és Japán, USA és Nigéria, Svédország és Észak-Korea stb.: – Tessék, itt van, azt választod, amelyiket akarsz. Az ország mindenkori adott állapota, továbbá az a történelmi út, amelyen a mai állapotához eljutott, igen erősen leszűkíti a választható útvonalak halmazát, bár persze a jövő útvonala így sem determinált. Fennmarad a döntéshozó

számára jelentős választási szabadság és az ezzel együtt járó történelmi felelősség.

Hasonlítsuk össze Kína és Magyarország adottságait ebből a szempontból!

- Kína hatalmas ország. Számos tartománya az óceán partján terül el. Sokféle éghajlati övezet van a területén, amely igen széles mezőgazdasági termékválaszték hazai előállítását teszi lehetővé. Természeti kincsekben gazdag. Egyelőre tegyük félre azt a kérdést, kívánatos lenne-e Kína számára a fokozott befelé fordulás. Annyi biztos, hogy elég messzemenően *képes* lenne rá. Ezzel szemben a szárazfölddel körülvett, természeti kincsekben szegény Magyarország *képtelen* lenne ily módon elzárkózni. A természeti-földrajzi adottságok rákényszerítik a nyitottságra.

- A magyar beruházási hányad mintegy egyharmada a kínainak, és még ha a kormányzat akarná, se tudná azt a kínai szintre emelni. Ez ugyanis csak részben függ a kormány akaratától. Elég messzemenően függ az állampolgároktól, az egyénektől, a háztartásoktól, a családoktól, a magánvállalatoktól, a legalább részlegesen autonóm szervezetektől és kisebb közösségektől. Az állam megpróbálhatja döntéseiket retorikával és állami anyagi ösztönzőkkel befolyásolni, ám ez a decentralizált folyamat nem működik állami parancsra. Függ attól, hogy a sok különálló döntéshozó, aki megtakarít, aki beruház, mennyire bízik a jövőben, befektetéseinek, vagyonának biztonságában.

- Magyarország versenyképessége nem javul. Lehetséges lenne-e a magyar versenyképességet a magyar bérek kínai bérek szintjére való leszorításával radikálisan emelni? Azzal, hogy a magyar egészségügyre, oktatásra és nyugdíjellátásra fordított állami kiadásokat (százalékosan, egy főre számolva) a kínai szintre csökkentik? Most nem az a kérdés, hogy miféle értékrend alapján lenne ez kívánatos, hanem az elképzelés megvalósíthatóságáról, a „feasibility”-ről. Követhető-e e tekintetben a kínai példa? Határozottan állíthatjuk: nem.

- Fontos szempont az ún. méretgazdaságosság (‘economies of scale’). Magyarország lakosságának száma egy nagyobb kínai város lélekszámának felel meg. Kína másfél milliárdos belső piaca már csak emiatt is óriási megtakarítási-jövedelmezőségi lehetőséget kínál mind a kínai, mind a külföldi befektetőknek. Ez a lehetőség nem áll a magyar központi akarat rendelkezésére.

6. A pozitív elemzés összefoglalása

A tusnádfürdői beszédből vett idézet nem fogalmaz meg egyértelmű ok-okozati kapcsolatot, csak annyit mond, hogy egyidejűleg figyelhető meg kétféle jelenség: egyfelől a „sztár” gazdasági teljesítmény (értsd: igen gyors GDP-növekedés), másfelől pedig a nem-demokratikus, autokratikus/diktatórikus kormányzati forma. Ám a két jelenség hangsúlyos együttes említése azt a benyomást keltheti az Olvasóban, mintha oksági kapcsolatról lenne szó, legalábbis abban a leszűkített értelemben, amely szerint az autokrácia/diktatúra szükséges feltétele az igen gyors GDP-növekedésnek. Tömören kifejezve, ilyesféle kapcsolatot tételez fel:

autokrácia/diktatúra → gyors növekedés.

Ez az állítás azonban nem állja meg a helyét. Semmilyen körülmények között nem igaz. Fejtegetéseim azonban – már csak terjedelmi okok miatt – sem próbálkoztak általános cáfolattal. Még azt sem tehettem meg, hogy mind az öt, beszédben említett ország példáján mutassam be az állítást cáfoló valószínű tapasztalatot. Azt remélem azonban, hogy Kína példáján sikerült igazolnom azt, hogy az ok-okozati összefüggések ennél sokkal bonyolultabbak. Egyfelől, az „ok” oldalon nem egy vagy két, hanem sok magyarázó tényezőt kell figyelembe venni. Másfelől, a „következmény” oldalon sem csupán egy jelenséget (a magas GDP-növekedési rátát) kell számba venni, hanem többet, a lakosság életének alakulásától kezdve, a jövedelmek eloszlásán át, a környezetrombolásig.³ A két oldal között kölcsönhatás van. A represszió, az emberi jogok megsértése odasorolható az „okok” oldalára (hiszen az adott intézményrendszeren belül ezt használják eszközként az elégedetlenkedők féken tartására), de ugyanúgy odatarozik a „következmények” oldalához is, mert keserves mellékhatása a növekedés ilyesfajta felgyorsításának.

Hangsúlyoztam azt is: nem elég a politikai és gazdasági intézményrendszer és a növekedés közötti kapcsolatot csak egy adott pillanatban vizsgálni, hanem meg kell érteni a folyamatok dinamikáját: melyik, mikor gyorsul fel vagy lassul le, és miért.

Most pedig, a *pozitív* elemzésről („mi van?”, „miért van az, ami van?”) térjünk át a *normatív* elemzésre („mi legyen?”)!

³ A közgazdász és gazdaságstatistikus szakma már évtizedek óta hangsúlyozza: torzított, egyoldalú és ezért félrevezető képet kapunk az ország fejlődéséről, ha a figyelmet egyetlen mutatóra, a GDP növekedési ütemére összpontosítjuk.

7. Kívánatos-e Magyarország számára a kínai példa követése?

Tegyük egy pillanatra félre a korábbi gondolatmenet egyik következtetését: a kínai példa nem követhető Magyarország számára. Ha egészében, minden fő vonását tekintve ez nem is lehetséges, attól még sok rész-jellegzetességét átvehetnénk.

Nem akarok kitérni a kérdés elől. Ez nem értékmentes „tisztán közgazdasági probléma”. A felelet a válaszadó értékrendjétől függ. A demokrácia elkötelezett hívei (magamat is közéjük sorolom) határozott „nemmel” felelnek az alcímben feltett kérdésre. Számukra a demokrácia, és ami ettől elválaszthatatlan, az emberi jogok tiszteletben tartása és a jogbiztonság nem csupán egy érték a sok közül, amellyel gazdálkodunk. Jó, ha van, de ha kell, nyugodtan áldozzuk fel, legalább részlegesen, más értékek megnyerése, pl. a gyorsabb növekedés vagy a nagyobb anyagi jólét kedvéért.

Fordítsuk le a fenti kijelentést a közgazdaság-tudományi elmélet nyelvére. Van, aki azt vallja: létezik egyfajta átváltás, „trade-off” egyfelől a demokrácia, az emberi jogok, a jogbiztonság, másfelől a növekedés és ezzel együtt az anyagi jólét között. Tehát „megéri”, hogy néhány izgága embert lecsukjanak, vagy ha már elkerülhetetlen, a tiltakozó tömegre lövessenek, ha ezzel elérhető, hogy egy-két százalékponttal emelkedjék a növekedési ráta. Itt közgazdász szaksargonban, de tulajdonképpen végletes szókimondással fogalmaztam meg egy gondolatot, ami sokak fejében ott jár, éppen a kínai növekedés kapcsán: „Igaz, Kínában nincs demokrácia, folyamatosan megsértik az emberek jogait, ám ez, ha nem is öröndetes, olyan ár, amit érdemes volt, és a jövőben is érdemes lesz megfizetni a termelés szédületesen gyors növekedéséért, ami végső soron sok embert kiemel a nyomorból és javítja a lakosság anyagi jólétét.”

A demokrácia elkötelezett hívei számára ez a „trade-off” elfogadhatatlan. A demokrácia, az emberi jogok tisztelete, a jogbiztonság nem áldozható fel más értékek oltárán.⁴ Fentebb elvettem az „autokrácia/diktatúra → gyorsabb növekedés” formulát a pozitív elemzés keretében azzal, hogy nem ad

⁴ A döntésemelvetés nyelvén, többes szám első személyben fogalmazva a következőképpen írható le a fenti álláspont. A politikai döntések megítélésében „lexikografikus” preferenciarendezés vezérel bennünket. Első kritérium: preferáljuk a demokráciát a nem-demokráciával, a zsarnokság összes változataival szemben. Csak miután ez a kritérium teljesült, jöhet a második, a harmadik és így tovább. Persze mi is preferáljuk a gyorsabb növekedést a lassúval, a méltányosabb jövedelemeloszlást a kevésbé méltányossal szemben, de csak akkor, ha a demokrácia-kritérium teljesült. Szigorúbb megfogalmazásban dinamikus megközelítést kellene alkalmazni: a demokrácia kiépítése felé tartó folyamatokat preferáljuk az autokrácia/diktatúra kiépítésére, illetve fenntartására irányuló folyamatokkal szemben. E gondolatmenet teljes kifejtése nyilván nem fér bele egy esszé lábjegyzetébe.

kielégítő magyarázatot a kínai gazdaság gyors növekedésére. Most újra szembefordulok vele, immár a normatív elemzés keretében, mert saját értékrendem szerint a demokráciát akkor sem lenne szabad feladni, ha ennek eredményeképpen gyorsabbá válna a növekedés.

Gondolatmenetem legalább annyi további kérdést vet majd fel az Olvasóban, mint ahányra felelni próbált. Van-e olyan fejlődési út, amelyben a kormányzat formája liberális demokrácia, és amelyben biztosítható a tartós növekedés és vele az anyagi jólét emelkedése is? Járhat-e Magyarország azon az úton? Ha ezekre a kérdésekre felelni próbálnék, akkor még messzebbre kerülnék a kötet szerkesztői által megadott terjedelmi korlátoktól, amelyeket már így is átléptem.

8. *Van-e értelme erről vitatkozni?*

Nem biztos. Egy tudományos konferencián az egyik felszólaló kifejt egy álláspontot, amelyet adatokra és logikai érvekre alapozott, és a másik felszólaló a *racionális érvelés* eszközeivel vitatkozik vele: más adatokra hivatkozik, más logikai érveket hoz fel. Csakhogy a tusnádfürdői beszéd nem tudományos konferencián hangzott el.

Nem vagyok naiv szobatudós. Van saját élettapasztalatom, sok mindent olvastam a racionális döntések elméletéről és a politikai élet lélektanáról. Racionális érveléssel nem lehet meggyőzni a fanatikusot. A politikus alapvető kérdésekben nem alternatív tanácsok megfontolása után választ, hanem a saját meggyőződése által sugalmazott álláspont alátámasztásához keresi meg azt a tanácsadót, aki kész a neki tetsző tanácsot megadni, és a már kiformált álláspont mellett kiállni. A gondolat erejével nem lehet választást nyerni, sem hatalmat szerezni.

És mégis, talán van értelme az ilyesféle fejtegetéseknek, mint amilyen ebben az írásban is olvasható. Mindez talán segíthet valamit a racionális érvelésre nyitott Olvasóknak abban, hogy eligazodjanak a kormányzati forma és a gazdasági növekedés közötti bonyolult összefüggésekben.